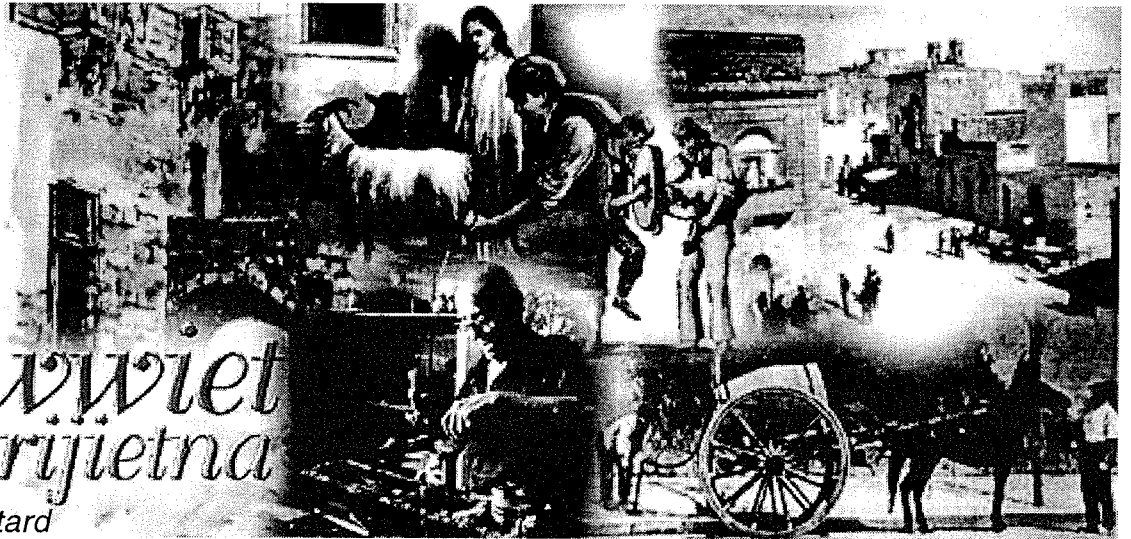

*dravvjet
missirijetna*

© Anton F. Attard

IL-MARA FIL-FOLKLOR GĦAWDXI

(*It-Tielet Parti*)

IL-MARA FIX-XOGHOL U S-SNAJJA' TRADIZZJONALI

Nibdew mit-twelid. Meta titwieled tarbija, l-aktar mara mfittxa hija l-qabla, illum imsejha l-majjistra. Majjistra, kelma romanza li dahlet fil-Malti, tfisser imghallma. Mhux kull mara hija qabla. Il-qabla trid tkun imghallma u mharrġa fix-xoghol delikat taghha ghaliex f'idejha hafna drabi jkun id-destin tat-tarbija l-ġdida. Il-qabla trid tkun taf twelled, taħsel, tnaddaf, u tfsiqi t-tarbija. Trid saħansitra tkun taf kif tgħammed fil-każ li jinqala' l-bżonn li tamministra s-Sagrament tal-Magħmudija lil xi tarbija dgħajfa u li tkun fil-periklu li tmur.

Jekk it-tarbija ma tmurx, jehduha l-knisja għall-magħmudija. Dari l-magħmudija kienet issir dak in-nhar stess li titwieled it-tarbija jew l-aktar 'l għada. Iċ-ċerimonja tal-magħmudija kienet wahda sempliċi u ssir hdejn il-fonti tal-magħmudija fejn il-bieb ewlieni tal-knisja. L-omm ma kenitx tmur. Allura kienu jaqilgħu mara biex terfa' t-tarbija. Din kienet tissejjah ir-reffiegħa. Hija kienet terfa' t-tarbija sakemm twassalha l-knisja. Wara kienet terġa' twassalha lura d-dar.

Xi drabi tista' tigris d-diżgrazzja li omm it-tarbija tmur, inkella l-omm ma tkunx tista' tredda' t-tarbija taghha. In-nies ta' dari kienu aktar konxji mill-valur nutrittiv u anki mill-fatt li bil-halib ta' l-omm it-tarbija timrad inqas. Għalhekk kienu jagħmlu minn kollox sabiex it-tarbija jagħtuha halib naturali ta' xi mara ohra, avolja jekk din ma tkunx l-omm proprju taghha. Mara bħal din kienet tissejjah l-imreddgħa. Din kienet tkun mara li, jew it-tarbija taghha tkun mietet, inkella li kienet tibqa' tredda' għal żmien xi ftit itwal min-normal. Il-familji tat-tajjeb kienu saħansitra jippreparaw kamra fejn l-imreddgħa tkun tista' torqod u jitimghuha tajjeb. Dawk it-tfal li kienu jitrabbew bil-halib ta' l-imreddgħa, kienu jgħallmuhom jirrispettaw lil din il-mara li kienet tkun mantniethom b'halibha.

Kulhadd jaf kemm xoghol tohloq tarbija ġdida. Dari ma kienx hawn il-hrieqi li wiehed malli jużahom jista' jarmihom. Il-hwejjeġ tat-tarbija kienu jridu jinhaslu ta' spiss biex jerggħu jintużaw. Ahseb u ara kemm trid xi familja numeruża b'hafna tfal, kollha jħammgu u kollha jridu min ibiddlihom il-hwejjeġ. Anki l-membri l-kbar tal-familja kienu jithammgu aktar ghaliex kienu jahdmu fir-raba' fejn wiehed ma kienx jista' jibqa' nadif wisq. Terga' fl-antik il-hwejjeġ kienu jkun aktar hoxnin minn ta' illum ghaliex kienu jkunu tan-newl.

Kienet, għalhekk, biċċa xoghol iebba li wiehed jahsel il-hwejjeġ tal-familja. U dan ukoll kien xogħol tan-nisa. Il-ħasil kien isir bil-marżebba fuq il-maħsel li kienet ġebba kbira hdejn xi bir. Nisa ohrajn kienu jieħdu l-hwejjeġ fuq il-Għajn tal-ħasselin li minnhom kien hawn bosta f'Ghawdex, fir-Rabat, fil-lokal tat-Triq tal-Għajn, f'Wied il-Lunzjata, f'Għajn Tuta f'ta' Kercem, u bosta għejun ohra mxerrda mal-gżira kollha. Kien hemm ukoll ħassila nisa li kienu jduru jaħslu l-hwejjeġ tan-nies, l-aktar ta' dawk il-familji fejn kien ikun hemm hafna tfal u l-omm ma kenitx tlaħhaq max-xogħol.

Minbarra li tiehu ħsieb il-ħasil, il-mara tad-dar kienet ukoll trid tiehu ħsieb it-tisjir. Mela, il-mara tad-dar kienet ukoll koka u koka tajba għal dak li hu ikel tradizzjonali. Ma kellhiex riċetti sofistikati bħal ta' illum. Kienet taf issajjar il-brodu, il-minestra, imsejha tisjir, il-kawlata, kusksu, is-soppa ta' l-armla, it-torti, il-pastizzi, il-qassat tal-ġbejniet, torti tal-konkos, xi fenek stuffat, ftajjar, sfineġ fdewwex, ravjul, kagħak tal-kavatelli, tal-għasel u tal-qastanija, bebbux, aljoli, aljotta, złazi, għagin, imqarrun, qaqoċċ, qara' mimli, haruf il-forn, laham tal-buljut, imboljuta, u fil-każ ta' bżonn anki tmur tagħmel il-għagna tal-hobż. Il-mara kienet tqassam l-ikel lill-familja biex kulhadd imissu xi haġa, l-aktar fejn il-familja tkun numeruża u l-mezzi jkunu ftit.

Il-mara tad-dar kienet trid ukoll tiehu ħsieb tlibbes

il-familja. Hija l-mara li tifhem fil-bżonnijiet tal-hwejjeg għall-familja tagħha. U mara bil-għaqal kienet dik li kienet taf ukoll thit. Mela, l-mara minbarra li hija hassiela u koka, hija wkoll hajjata. Hawnhekk, irridu nammettu li mhux in-nisa kollha huma hajjatin. Imma dari, meta l-qligh tal-flus kien baxx il-mara tad-dar kienet tmidd idha għal kollox, anki biex thit. Kienet tiddobba d-drapp tan-newl, xoqqa u għażel u drapp iehor ta' barra, u thit il-hwejjeg għaliha nfisha, għal żewgħa u għal uliedha. Kien ikollhom il-hwejjeg ta' kull jum u l-liba ta' nhar ta' hadd li biha jmorru l-quddies. Illum mhux in-nisa kollha għandhom iż-żmien joqogħdu jhitu, imma xorta wahda hija l-mara tad-dar li tahseb tixtri l-hwejjeg ta' barra lesti għall-familja kollha.

Dwar il-hjata bhala sengħa, irrid ngħid li diversi huma dawk in-nisa li huma hajjatin. F'kull lokal tal-gżira Ghawdxija għandek issib il-hajjata tar-rahal li thit kull xorta ta' lbiesi, l-aktar lbiesi għall festa jew biex jizzanznu għal xi okkażjoni. Hemm ukoll il-hajjata ta' l-lbiesi tat-tieg. Dawn huma hajjata speċjalizzati li jkun magħrufa minn kulhadd. Meta tnejn ikunu se jizzewgu, l-għarusa tmur għand dik li jidhrilha li tkun l-aqwa wahda biex għandha thit il-liba tat-tieg. U erhilhom il-mistednin, ifahhru (jew imaqdru minn taht l-ilsien) il-liba tal-għarusa.

Fl-antik kellna hajjata oħra speċjalizzati fix-xogħol tagħhom. Dawn kienu l-hajjata tal-għenienel. Il-għonnella kienet trid sengħa partikolari biex tinhadem sabih skond kif tordna l-klijenta li tkun se tilbisha. Jiddispaċina ninnutaw li din is-sengħa llum spicċat għal kollox.

Max-xogħol tal-hjata wiehed jista' jsemmi wkoll ix-xogħol tar-rakkmu li b'bosta familji Ghawdxin lahaq livell tassew għoli. Dan jidher l-aktar meta n-nisa u t-tfajliet ta' l-irhula jmiddu idejhom għal opri tassew sbieh, xogħol li ġeneralment isir b'xejn għall-knejjes, għall-każini u f'okkażjonijiet oħra speċjali tal-festi tagħna.

Dari, aktar mil-lum, hafna nisa tad-dar Ghawdxin kienu nisa tal-bdiewa. Ix-xogħol tal-biedja ma jieqaf qatt. Huwa xogħol kbir u varjat u l-mara tal-bidwi kienet għalhekk toħroġ miegħu taħdem fir-raba'. U x'kien sehem il-mara fix-xogħol tar-raba' u tar-razzett? Ghalkemm, nafu b'nisa li kienu jagħzqu, pero' l-għażiq ġeneralment isir mir-raġel. Il-mara tghinu jizra', tghinu jhawwel u tghinu jahsad. Il-mara bil-mingel kienet taħsad iż-żara' u s-silla, u bir-ronka taqta' u tlaqqat il-haxix. Il-mara taqta' l-frott, taqta' l-gheneb u t-tadam u tiġbor il-patata. Kienet taqta' l-bjad tal-qoton u tlaqqat il-kemmun. Il-garr, l-irfigħ u tqandil tal-prodotti kollha hu xogħol ta' l-irġiel.

Il-mara kienet tirgħa n-nghaġ u l-mogħoż. Fir-razzett kienet tahleb il-baqar, in-nghaġ u l-mogħoż fil-mahleb.

Bil-halib kienet taf tagħmel il-gbejniet, tnixxifhom, taħsilhom fis-salmura, tagħtihom il-bżar, u tbighhom sew jekk ikunu friski, tal-qaleb jew xorta oħra. Mela, ix-xogħol tal-gbejniet u l-preservazzjoni tagħhom kien tista' tghid kollu kemm hu xogħol in-nisa.

Dari, il-mara kienet tqadded il-frott, it-tin u t-tadam, u taħznu għax-xitwa. Kienet taħsel is-suf tan-nghaġ fil-bahar nhar Sant' Anna u mbagħad jew tinsgu hi stess jew tiehdu għand in-nissieġa halli tagħmlu fradi, kutri u oġġetti oħra tan-newl għad-dar. Kienet tinfex is-suf ta' l-imtierah il-qodma biex minn ebsin jerggħu jsiru rotob u komdi biex wiehed jistrieħ fuqhom.

Il-mara kienet tghin il-bidwi fuq l-andar. Ix-xogħol tal-qiegha kien xogħol ta' l-irġiel. Imma l-mara kienet tghinu biex jorbot il-qatet tal-qasbija, biex jimla l-lożor u x-xbieki bit-tiben, biex tgharbel it-tgham u taħslu halli jindaf u jkun jista' jittiehed nadif għand tal-mithna. Meta jiġi lura mithun mingħand tal-mithna, kienet il-mara li bl-egħriebel fini tagħha tgharbel it-thin biex tagħzel is-smid u d-dqiq mill-qxura. Is-smid kienet issajru lit-tfal, u l-ikla kienet tissejjah tagħsida, id-dqiq tiehdu l-forn biex tahbeż għall-gimgha, fejn hafna darbi kienet kienet tagħgen hi stess il-għagna fuq il-lenbi.

Hafna nisa Ghawdxin li ma kinux nisa tad-dar kienu jahdmu f'diversi snajja' tradizzjonali tal-gżira. Wahda mill-aqwa snajja' u l-aktar antiki kienet dik ta' l-insiġ. Infatti, f'diversi djar Ghawdxin imxerrdin ma' l-irhula kollha ta' Ghawdex kien hemm inwiel qodma li kienu jahdmu bihom drappijiet tradizzjonali bil-qoton u bis-suf tan-nghaġ. Il-qoton kien jitkabbar hawn Ghawdex stess u kien ta' kwalita' tajba hafna, tant hu hekk li hadd ma seta' jibgħat żerriegħa minnu barra minn dawn il-gzejjer. Kien hawn il-qoton abjad u l-qoton ahmar. Id-drappijiet li kienu jinhadmu bin-newl kienu wkoll jistgħu jingħataw il-kuluri skond il-htieġa miż-żebbiegħ, sengħa oħra tradizzjonali li spicċat minn Ghawdex għal kollox. Imma din kienet sengħa ta' l-irġiel.

Ix-xogħol tan-newl kien jaqla' bosta xogħol iehor marbut ma' l-istess sengħa. Il-mara kienet iddomm il-qoton billi toħroġ mill-fosdqa. Imbagħad kienet taħalġu bir-raddiena tal-halg biex tnehhilu ż-żerriegħa. Wara li l-mahluġ jindaqq mid-daqqaq, il-mara kienet tagħzel it-tajjar u tagħmlu hjut fuq raddiena apposta li kienet tissejjah imghažel. Il-hajt kien imbagħad jitkebbbe fuq l-imkebbba. Is-seffieha thottu u tifirxu biex hekk tujjijh għat-tewwejjja halli wara jintiseg bin-newl min-nissieġa.

Dari l-bdiewa tagħna kienu jdumu aktar jahdmu fir-raba' milli jdumu l-bdiewa ta' llum. Sew jekk il-bidwi jahrat bil-bhima, jew jekk jidres il-qiegha bil-baġħal u l-hmar, sew jekk irid jagħzqaq bl-imghazqa, sew jekk jahsad iż-żara' u s-silla bil-mingel, kien ifisser hafna

sighat espost għall-qilla tax-xemx. Biex ihares lilu nnifsu mir-raġġi qawwija tax-xemx, kien jilbes il-kappell. Dan il-kappell kien jinhadem hawn Ghawdex stess fir-rahhal tal-Qala. Ix-xogħol kien jissejjah ix-xogħol tal-palm jew tar-rattam. Xi nisa mill-Qala kienu jdurru jgħbr u l-weraq tal-palm minn Ghawdex kollu. Dan il-palm ġeneralment kienu jiddubbaw b'xejn, imbagħad dik tal-palm kienet tagħti kappell b'xejn lil min ikun taha hafna palm. Daqshekk kienet sempliċi l-hajja Ghawdxija ta' l-imghoddi. Il-mara u t-fal bniet tagħha kienu jahdmu d-dafra u mbagħad l-imghallma thit il-kappell, l-ewwel tibda mill-galletta, imbagħad it-tromba u fl-ahhar il-faldi tal-kappell. Kienet taħdem ukoll kull xorta ta' mriewah, paljijiet, ġwielaq, basktijiet u oġġetti oħra utli għad-dar.

Imma għandu mnejn l-aktar xogħol tradizzjonali li ismu sar sinonimu mal-gżira Ghawdxija hu dak tal-bizzilla. Ma rridx noqghod nagħti dettalji bla bżonn għal din il-kitba. Nghid biss li minn meta qabad l-egħruq sewwa għan-nofs tas-seklu dsatax, in-nisa Ghawdxin saru famużi għal dan ix-xogħol. L-industrija tal-bizzilla fi gżiritna bdiet tagħti l-ghajxien lil hafna nisa Ghawdxin li hadmu u stinkaw u għollew il-livell tal-bizzilla fuq livell internazzjonali. Nies famużi barranin, renjanti u membri tal-familja rjali Ingliża, turisti, viżitaturi, u oħrajn kollha baqgħu mistagħġba bix-xogħol fin li jafu jagħmlu n-nisa Ghawdxin fuq it-trajbu tal-bizzilla. Li wiehed jtkellem fuq in-nisa Ghawdxin u ma jsemmix il-bizzilla, ikun qieghed iħalli punt l-aktar importanti fil-hajja folkloristika tal-gżira Ghawdxija.

Ix-xogħol tal-bizzilla hu xogħol delikat u adattat hafna għal idejn in-nisa. Imma hemm xi xogħol iehor li n-nisa Ghawdxin imexxew fih? Iva, hemm. Meta wara s-snin sittin l-industrija tat-turiżmu bdiet ġejja 'l quddiem, f'Ghawdex kien hawn suq kbir tax-xogħol tas-suf u tal-ganġ. In-nisa Ghawdxin bdew jahdmu kull xorta ta' ġersijiet, pullovers, sweaters, u oġġetti oħra ta' lbies bħal dawn biex jinbiegħu lit-turisti. Kienu xogħol ehfef minn dak tal-bizzilla, jintela' malajr aktar, u jgħib aktar flus. Allura, kont tara n-nisa tagħna jahdmu

kull meta u kull fejn ikollhom ċans. Sew jekk meta ma jkollhomx x'jagħmlu, sew jekk ikunu jistennew il-karrozza ġejja, sew jekk qegħdin jistennew it-tfal herġin mill-iskola, u f'kull okkażjoni oħra, in-nisa tagħna kienu jahdmu b'dawk iż-żewġ labriet twal ta' hdim is-suf.

Imma n-nisa Ghawdxin mhux xogħol delikat biss jafu jagħmlu. Dari, meta kienu jsiru l-bjut tad-deffun, in-nisa tagħna kienu jahdmu ta' ballata. Kont tarahom b'dik il-marżebba, erbġha erbġha u sitta sitta jballtu dak il-bejt ġdid bil-paċenzja kollha u jgħibuh lixx u jaqleb għalfejn irid l-imghallem. Kien xogħol li ma jhallix hafna flus. Imma biex wiehed jagħmlu, lanqas kien irid imur jistudja. U hafna nisa kienu għalhekk jaqilgħu dik ix-xihaġa żejda minn xogħol bħal dan.

Imma sew jekk wiehed jgħaddi haġtu ma jagħmel xejn, sew jekk ikun l-aktar bniedem biežel, u kemm jekk jizzewweg, kif ukoll jekk jibqa' għażeb, fl-ahhar mill-ahhar kulhadd irid imut. Mill-mewt ma jista' jehles hadd għaliex skond il-qawl Malti, hadd wara hadd fl-ahhar tasal ta' kulhadd.

Dari meta kien imut xi hadd f'Ghawdex, tal-familja kienu jikru nisa tallaba f'qar biex jishru mal-mejjet. Huma kien joqogħdu mal-katavru l-lejl kollu, għassa tiegħu u jitolbu għal ruh il-mejjet. Imbagħad tal-familja jagħtuhom xi haġa tal-flus tas-servizz li jkunu taw. Fi żmien il-Kavaliieri kien hemm ukoll nisa li kienu jagħmlu x-xogħol ta' newwieha fil-funerali. Dawn kienu jilbsu velu jew mant twil ikarkar ma' l-art, imsejjah kurkar. Meta jidhlu f'dar il-mejjet kienu jqaċċtu d-dielja tal-bitha u jarmu l-qsari għat-triq mill-galleriji u mit-twieqi. Kienu jfittxu għall-ahjar biċċa fajzenza fid-dar u jkissruha mal-bieb. Imbagħad kienu jhalltu l-frac ma' l-irmied, jgħallu kollox u jċappsu bih il-koxox tal-bieb. Waqt din il-biċċa xogħol, kienu jgħannu xi taqbiliet b'hafna tinwih u fl-ahhar jinżlu għarkubtejhom hdejn il-katavru u jkomplu jsemmu l-virtujiet u l-affarijiet tajba li kellu l-mejjet, u nies il-mejjet jingħaqdu magħhom.